

'Jezus en de vijfde evangelist' van Fik Meijer

De auteur en zijn boek

Fik Meijer (1942) studeerde klassieke talen en oude geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden, waar hij in 1973 promoveerde op een proefschrift getiteld 'Catilina. Een studie naar de sociaaleconomische en politieke achtergronden van de Catilinarische samenzwering'. Hij is vanaf 1980 t/m 2007 aan de Universiteit van Amsterdam verbonden geweest, in 1992 als bijzonder hoogleraar zeegeschiedenis van de klassieke oudheid en in 1999 hoogleraar oude geschiedenis. De laatste vijftien jaar heeft hij zich met veel succes toegelegd op het schrijven van boeken voor een breed publiek, waaronder *Gladiatoren* (2003), *Macht zonder grenzen* (2005), *De Middellandse Zee* (2010), *Twee steden* (2013). Ook het vroege christendom heeft zijn aandacht, zoals blijkt uit zijn boeken: *Paulus' zeereis naar Rome* (2000), *Paulus* (2012), *Jezus en de vijfde evangelist* (2015), *Petrus* (2016). In 2005 ontving hij de Oikos publieksprijs, de onderscheiding voor een classicus die de oudheid onder de aandacht van een breed publiek heeft gebracht.

Het boek *Jezus en de vijfde evangelist* (Amsterdam 2015⁵; pag. 351; ISBN: 978 90 253 00371) bestaat net als de titel uit twee delen:

(1) In het eerste deel (p. 19-148), onder de titel 'De wereld van Flavius Josephus', staat de historicus Flavius Josephus centraal (37-110 n.Chr.) met zijn boeken 'De Joodse Oorlog' (voltooid in 79 n.Chr.) en 'Joodse Oudheden'/'De oude geschiedenis van de Joden' (voltooid in 94 n.Chr.). Meijer heeft speciale aandacht voor de roerige periode van 170 v.Chr. t/m de 1^e eeuw in Judea en Galilea waarin de Jezusbeweging zich ontwikkelde. Karakteristiek voor de historiografische werken is een theocratische geschiedbeschouwing: God regelt en bepaalt alles in de wereld, ook de machtsverhoudingen. Het was in de visie van Josephus zo dat het een besluit van God was dat Rome een supermogendheid was geworden, waartegen men zich niet mocht verzetten, anders verzette je je tegen God.

(2) In het tweede deel (p. 149-313), onder de titel 'Jezus in de wereld van Josephus', bespreekt Meijer het leven van Jezus in de toenmalige door Josephus beschreven conflictueuze wereld waarin ook anderen zich profileerden als messias of als profeet. Hij schetst Jezus als iemand die een authentiek antwoord probeert te vinden op de vele problemen waarmee de samenleving van zijn tijd te maken had. Josephus biedt achtergrondinformatie waardoor de leefwereld van Jezus en zijn volgelingen beter te begrijpen is. Josephus is door de Franse jezuïet Jean Hardouin (1646-1729) 'de vijfde evangelist van de protestanten' genoemd, omdat zijn werk onder hen zeer populair was. Meijer is zeer goed ingevoerd in het werk van Flavius Josephus. Hij heeft alle vier boeken die Josephus heeft geschreven, vertaald (samen met Marinus Wes). Aan de *Inleiding* gaat vooraf wat later het *Testimonium Flavianum* is gaan heten, d.i. de kleine passage waarin Josephus in *De Oude Geschiedenis van de Joden* 18.63-64 melding maakt van Jezus:

⁶³In die tijd leefde Jezus, een wijs man, voor zover het geoorloofd is hem een man te noemen.

Hij verrichtte namelijk daden die onmogelijk geacht werden. Hij was leermeester van mensen die met vreugde de waarheid tot zich namen. Veel Joden alsook velen van de Grieken bracht hij tot zich. Hij was de Christus.

⁶⁴Ook nadat Pilatus hem op aanwijzing van de eerste mannen bij ons de straf van het kruis had opgelegd, gaven zij die het eerst in liefde waren gaan leven, niet op. Hij was namelijk aan hen verschenen op de derde dag, opnieuw levend. De goddelijke profeten hadden die dingen en ontelbare andere wonderlijke dingen over hem gezegd. Tot op de dag van heden is de naar hem genoemde groep van de christenen niet verdwenen."

Deel I: De wereld van Flavius Josephus

Flavius Josephus werd in 37 n.Chr. als Joseph Ben Mattias in Jeruzalem geboren. Hij hoorde tot de Jeruzalemse elite: uit een oud priestergeslacht en van moederszijde van koninklijke bloede.

- Op zijn 16^e maakte hij studie van de drie belangrijkste joodse stromingen: farizeeën, sadduceeën en essenen. Omdat hij niet wist welke richting hij moest volgen ging hij de woestijn in – voor drie jaar – om daar achter te komen. Hij zocht het gezelschap van een zekere Bannus die daar als een kluizenaar leefde. Je zou verwachten dat hij zich zou aansluiten bij de essenen, maar hij koos, omdat hij een politieke carrière nastreefde, voor de farizeeën, hoewel hij het niet altijd met hun denkbeelden eens was.

- Op zijn 27ste werd hij, deel uitmakend van een diplomatieke missie om de vrijlating te bepleiten van prominente gevangengenomen Joden, naar Rome gestuurd. Onderweg leidt hij schipbreuk, maar hij wordt samen met 80 anderen opgepikt door een schip uit Cyrene, en aan land gezet in Puteoli, bij Napels. Hij komt in contact met de toenmalige vrouw van keizer Nero, Poppaea, en weet de Joden vrij te krijgen.

- Op zijn 30ste krijgt hij de leiding over een commando in Galilea die de Romeinse troepen op afstand moesten houden. Waarom hij deze functie aanvaardt is onduidelijk, hij had nl. eerder aangegeven dat hij verzet tegen de Romeinen als heilloos zag. De belegering door de Romeinen, de inname en verwoesting van de stad Jotapata vormt het scharnierpunt in zijn loopbaan. Bij de inname van de stad weet hij aan de slachting te ontkomen door samen met anderen zijn toevlucht te zoeken in een diepe waterput die in verbinding stond met een grot, maar ze worden ontdekt. Josephus wil liever eervol sterven onder de handen van de vijand dan door elkaar te doden. Hij geeft zich samen met een ander over, en valt in handen van generaal Vespasianus van wie hij voorspelt dat deze later keizer zal worden. De voorspelling komt uit en Vespasianus geeft de opdracht om Josephus vrij te laten. Vespasianus en zijn zoon Titus maken nadien regelmatig gebruik van de diensten van Josephus.

Josephus wordt ingekwartierd in Caesarea, gaat met Vespasianus naar Egypte, raakt bevriend met Titus, en doet bij het beleg van Jeruzalem door Titus aan de inwoners van Jeruzalem de oproep om zich over te geven, om zo de stad en de tempel te behouden. Die oproep heeft weinig effect. Stad en tempel worden verwoest. Hij voelt zich nu helemaal niet meer veilig, werd al langere tijd als een verrader gezien, en gaat met Titus mee naar Rome waar hij vier boeken schrijft. Naast de twee hierboven genoemde werken schrijft hij nog 'Contra Apionem', waarin hij zich keert tegen de slordige manier waarop de Grieken hun geschiedenis beschrijven. En 'Uit mijn leven', dat geen biografie in strikte zin is, omdat hij het vooral heeft over zijn eigen gedrag tijdens het zes maanden durende commando in Galilea. Vermoedelijk is hij in 100 n.Chr. in Rome gestorven.

De joodse geschiedenis

Meijer beschrijft de joodse geschiedenis vanaf Alexander de Grote (356 v.Chr.) t/m de joodse opstand die in 70 n.Chr. leidde tot de verwoesting van Jeruzalem: stad en tempel, waarin toen twee radicale strijdgroepen aanwezig waren: één o.l.v. de zeloot Johannes van Gischala en één o.l.v. de zich koning wanende Simon, de zoon van Giora. Daarna volgde de inname van Massada waar de radicale zeloten onder leiding van Eleazar, de zoon van Jäirus, lang weerstand boden.

Het hoofdstuk onder de titel 'Politieke achtergronden' (p. 47-107) eindigt met de vernedering die de Joden moesten ondergaan: de fiscus judaicus, de belasting door keizer Vespasianus aan alle Joden opgelegd voor de tempel van Jupiter op het Capitool in Rome. Zo werden de Joden er duurzaam aan herinnerd dat hun God het had afgelegd tegen de goden van de Romeinen.

Religieuze stromingen

Josephus behandelt zowel in 'De Joodse Oorlog' als in 'De oude geschiedenis van de Joden' de godsdienstige stromingen die in de tijd van de Romeinse bezetting aanwezig waren. Zelf spreekt hij van 'filosofische scholen':

(1) *De Farizeeën*. De naam is afgeleid van het Hebreeuwse woord *parasj* dat 'afzonderen' betekent, en wel omdat ze zich verre hielden van onreine praktijken. In de 1^e eeuw n.Chr. vormden ze de grootste religieuze groepering, met veel aanhang onder het volk. Ze hielden zich niet alleen aan de schriftelijke, maar ook aan de mondelinge Tora. Hun ideaal: strikt leven volgens de reinheids- en spijswetten uit de Tora als ook een strikte naleving van de sabbat. Ze waren in afwachting van de komst van de messias en geloofden in de opstanding der doden. Politiek waren ze tevreden als ze ruimte kregen om ongehinderd hun godsdienstige verplichtingen te vervullen als ook wanneer de tempel in Jeruzalem van heidense smetten vrij bleef.

(2) *De Sadduceeën*. De naam is vermoedelijk afgeleid van de hogepriester Sadok (uit de tijd van David en Salomo). Ze waren vooral afkomstig uit de aristocratische bovenlaag van voorname priesterfamilies, grootgrondbezitters en rijke kooplieden. Ze genoten onder het volk niet veel sympathie. Voor hen had alleen de (schriftelijke) Tora gezag. Ze beschouwden de offercultus als de kern van het joodse geloof. Ze loochenden het voortbestaan van de ziel, de opstanding der doden en de komst van een messias. Ook geloofden ze niet in engelen en geesten. Kortom, ze vormden de tegenpool van de Farizeeën.

(3) *De Essenen*. De leden van de Qumran-gemeenschap worden beschouwd als extra gemotiveerde Essenen. Ze leidden een eenvoudig en sober bestaan en beschouwden ingetogenheid en beheersing van de hartstochten als grote deugden. Ze kenden een streng inwijdingsprogramma en heldere gedragsregels als niet spugen, schaterlachen, wegdommelen tijdens vergaderingen en je naakt aan anderen tonen. Ze meden 'de wereld', reinheid stond bij hen zeer hoog in het vaandel. Ze spraken laatdunkend over de offercultus, omdat deze niet door zuivere priesters uitgevoerd werd. Josephus vertelt het meeste over hen.

(4) *De Zeloten*. Hun naam is afgeleid van het woord *zèlos*, dat 'ijver' betekent. Deze geloofsijveraars/fanatiekelingen vormden de grootste groep onder de 'vierde filosofie'. Ze lieten zich leiden door ijveraars uit het verleden: Pinehas en Elia. Ze waren sterk gekant tegen de Romeinse bezetting en waren van mening dat je tegen hen de wapens mocht innemen. Ze zijn bekend geworden door talloze acties die ze zonder enige vrees uitvoerden. Tot hen behoorden o.a. Judas de Galileeër. Josephus houdt hen verantwoordelijk voor de joodse opstand (66-74 n.Chr.).

Herodes de Grote t/m de val van Jeruzalem

In het vierde hoofdstuk 'De zichtbare wereld' schetst Meijer de periode van Herodes de Grote die 37 jaar over Palestina heeft geregeerd (vanaf 40 tot 4 v.Chr.), tot aan de val van Jeruzalem in 70 n.Chr. Herodes is bekend geworden om zijn enorme bouwprogramma, in het spoor van het grote bouwprogramma van zijn weldoener en beschermheer, keizer Augustus. Hij zorgde ervoor dat de hellenistische bouwkunst zichtbaar werd in Palestina (bouw van een nieuwe havenstad Caesarea, maar ook Romeinse tempels in Caesarea en Sebaste/Samaria), maar zorgde ook voor joods-religieuze monumenten zoals de herbouw van de tempel van Zerubbabel om de Joden mild te stemmen. De Joden zagen hem als 'evangelist' van de 'god' Augustus die met zijn adoratie voor de keizer het geloof der vaders ondermijnde. Hij liet nl. boven de grote tempelpoort een gouden adelaar, symbool van de macht van Rome, plaatsen. Vlak voor zijn dood werd een poging gedaan om deze adelaar weg te halen. Herodes legde aan de bevolking torenhoge belastingen op. Het leidde tot een enorme verpaupering van de bevolking, ook omdat de Romeinse legers nogal eens

oogsten vernietigden of inpikten, met als gevolg dat groepen ontevreden zich manifesteerden. Het repressieve belastingsysteem was een voedingsbodem voor sociaal banditisme, maar er waren ook bewegingen met rebellenleiders om wie het alleen om eigen gewin ging. En daarnaast waren er nog groepen waarvan de leiders zich als een door God aangekondigde koning of langverwachte messias presenteerden. Van diverse groepen kennen we de naam van hun leider: Ezekias, optredend in Galilea en Syrië, Judas, de zoon van Ezekias, beginnend in Sepphoris in Galilea, Simon, een vroegere slaaf van Herodes, Atronges, een vroegere schaapherder. Allemaal kort na de dood van Herodes opererend.

In 6 n.Chr. ontstond er nieuw verzet tegen de registratieplicht en daaraan verbonden belastingheffing door Quirinius (vgl. Luc. 2,1vv.). De aanstichter was Judas de Galileeër samen met de farizeeër Sadok; het verzet leidde niet tot succes, maar eerder tot verdere verdeeldheid. Pontius Pilatus treedt in 36 n.Chr. hard op tegen een niet bij name genoemde profeet die zich met zijn volgelingen wilde verzamelen op de berg Gerizim. Hij moet zich daarvoor later in Rome verantwoorden.

In 45 n.Chr. roept de profeet Theudas (Hand. 5,36) mensen op om naar de Jordaan te komen, want daar zou de rivier zich in tweeën spitsen en zouden ze net als Mozes en Jozua het land binnentrekken en het land bevrijden van zijn overheersers. Hij wordt door de prefect Cuspius Fadus gevangen genomen en onthoofd. Daarnaast en daarna treden nog tal van roversbenden op, zoals Eleazar, maar ook de beruchte sicarii (= zwaarddraggers) die mensen onverhoeds met een kromzwaard ombrachten, tot zelfs in de tempel, en 'de valse profeet uit Egypte' die dacht dat hij in de voetsporen van Jozua kon treden bij de val van Jericho, maar de muur van Jeruzalem bleef in 56 n.Chr. overeind, waarna hijzelf wist te ontkomen. En dan was er in 62 n.Chr. nog een zonderlinge man, Jezus, zoon van Ananias, die jarenlang niets anders deed dan 'wee, wee Jeruzalem' roepen. Kort nadat hij door een steen gedood was, werd de stad en de tempel verwoest. De rebellenleiders hadden zich vooral op het platteland opgeworpen als 'bevrijders van het volk', maar het verzet concentreerde zich daarna vooral in Jeruzalem. Belangrijkste 'messiassen' waren (1) Menachem, de zoon van Judas de Galileeër, die zich kleepte als een echte koning. Hij had eerst succes in Massada, maar verloor nu het gevoel voor de realiteit. Hij nam de hogepriester Ananias gevangen, maar zijn zoon Eleazar kwam daartegen in het geweer; die martelde en doodde hem. (2) Simon de zoon van Giora, geboren in Gerasa; hij was aanvankelijk iemand die streefde naar rechtvaardigheid: bevrijdde slaven en pleegde overvallen op rijken in bergdorpen. Zijn doel: de heerschappij over Jeruzalem om de concurrentie aan te gaan met de Zeloten o.l.v. Johannes van Gischala en met de Sicarii van Menachem. Hij gaf zich uiteindelijk over aan de Romeinen gekleed als een 'koning van de Joden'.

Josephus interpreteerde de val van Jeruzalem als een straf voor de Joden (= de leiders van de opstand), omdat ze niet geluisterd hadden naar de geboden. Ook de christenen interpreteerden de val van Jeruzalem als een straf voor de Joden, maar ze zeiden dat, omdat hun Jezus was gekruisigd.

Deel II: Jezus in de wereld van Josephus

De bronnen

Een belangrijke punt voor de historicus die onderzoek doet naar een persoon, is het gebruik kunnen maken van bronnen: van andere mensen en/of van de persoon zelf. Probleem is dat de evangeliën, gekleurd als ze zijn, volgens Meijer geen goed beeld geven van Jezus. Ze bieden geen geschiedenis van het leven van Jezus, het zijn geloofsgetuigenissen die soms ook onderling tegenstrijdige informatie bevatten. Door sommige onderzoekers wordt zijn bestaan betwist. Voor Meijer staan twee dingen vast: (1) dat Jezus

historisch heeft bestaan en (2) dat hij onder Pontius Pilatus is gekruisigd. Meijer loopt de diverse bronnen langs:

(1) De evangeliën dienen ondanks wat hierboven werd gezegd als uitgangspunt voor een reconstructie van Jezus' leven. Het oudste evangelie is Marcus (70 n.Chr.), Matteüs en Lucas (tussen 80-90 n.Chr.) en Johannes dat anders is dan de synoptische evangeliën: terwijl de synoptische evangeliën spreken van Jezus' verkondiging van het koninkrijk Gods, spreekt in dit evangelie Jezus veel meer over zichzelf en over zijn unieke, goddelijke identiteit.

(2) Het evangelie van Thomas uit het eind van de 2^e eeuw, gevonden in Nag Hammadi in Egypte. Het bevat een verzameling van 114 uitspraken van Jezus.

(3) De brieven van Paulus beschouwt Meijer als de meest authentieke bron, omdat ze geschreven zijn in het midden van de 1e eeuw. Paulus doet echter nauwelijks uitspraken over het leven van Jezus. Het blijft bij hem beperkt tot Jezus' dood, opstanding en verwachte wederkomst.

(4) De Didachè: van iets latere datum dan de brieven van Paulus, bedoeld voor heidense bekeerlingen, bevat een uiteenzetting wat nieuwkomers moeten doen om te leven volgens de regels van de joods-christelijke gemeenschap.

(5) Talloze apocriefe geschriften uit de 2e eeuw en daarna: evangeliën, apostel-geschiedenissen, openbaringen, brieven.

(6) Testimonium Flavianum (zie hierboven). Het is de meest bediscussieerde passage uit 'De Oude Geschiedenis van de Joden' vanwege de vraag of het wel authentiek is. Het lijkt erop, zo Meijer, dat we in deze vorm met een christelijk bewerkte tekst te maken hebben. Origenes (185-254) schrijft dat Josephus Jezus niet als de Christus erkende, terwijl hier gezegd wordt: Hij was de Christus.'

(7) Dan zijn er nog de passages van de historicus Tacitus, de biograaf Suetonius en de brieven-schrijver Plinius de Jongere die echter niet zozeer over de persoon Jezus iets zeggen als wel meer over de 'gehate' en veelvuldige beschuldigde (van geheime nachtelijke vergaderingen, ritueel kannibalisme, barbaarse misdaden tegen de menselijkheid) 'christenen', met hun 'onzinnig en onmatig bijgeloof'.

Het begin van Jezus' leven

Jezus' leven kent twee fasen: een lange: de eerste dertig jaar in anonimiteit en een korte: de laatste jaren van zijn leven, toen hij in de openbaarheid trad.

Tijd. Het jaar van zijn geboorte is nu bepaald op het jaar 1: 753 jaar na de stichting van de stad Rome (zo Dionysius Exiguus), gebaseerd op de mededeling van Lucas die vertelt dat Johannes de Doper optrad in het 15^e jaar van de regering van keizer Tiberius die in 14 n.Chr. Augustus als keizer was opgevolgd, maar Dionysius Exiguus hield geen rekening met de dood van koning Herodes die wordt gedateerd op 4.v.Chr.

Plaats. Hij mag dan Jezus van Nazaret heten, maar zou in Betlehem (zo Mat. en Luc.) geboren zijn, volgens Lucas gebeurde dat tijdens een volkstelling op gezag van Augustus, maar deze volkstelling heeft veel later, in 6 n.Chr. plaatsgevonden, en betrof ook alleen de inwoners van Judea, toen een Romeinse provincie. Zaken als Betlehem als geboorteplaats en de vermeende afstamming van David zijn volgens Meijer zaken die verband legden met het verleden, maar dat zijn geen historische feiten. Ze horen bij de mythische duiding in de oudheid van een (maagdelijke) geboorte van een groot figuur: Alexander de Grote door Plutarchus; keizer Augustus door Suetonius; zie ook Vergilius in de 4^e Ecloga, waarin een geboorte van een kind wordt voorspeld waarmee de paradijselijke situatie van weleer zou terugkeren, waarvan de christenen zeiden dat daarmee Jezus bedoeld werd. En dan is er nog een inscriptie uit 9 v.Chr. die vertelt van een geboorte van een heiland, en de bijbehorende *evangelia*. Meijer is van mening dat Lucas' geboorteverhaal van Jezus gemodelleerd is naar het voorbeeld van die proclamaties/*evangelia* van Augustus'

geboorteviering. Hij plaatst daar in een soort confrontatie het alternatief van hun blijde boodschap tegenover.

Het verhaal van de kindermoord laat zich niet historisch vastleggen, maar past wel bij de gewelddadige stijl van Herodes als ook bij zijn angst voor troonpretendenten. Het sluit nauw op het verhaal van de kindermoord door de farao in Exodus 1-2, dat nog explicieter wordt beschreven door Flavius Josephus die vertelt van de geboorte van een joods kind dat aan de heerschappij van de Egyptenaren een eind zou maken. Een vergelijkbaar verhaal kennen de Romeinen waarin eveneens verteld wordt van angst in dit geval senatoren dat er een kind geboren zou worden dat koning zou worden, waarna het besluit werd genomen om alle mannelijke baby's te doden.

Het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel noemt Meijer een legende zoals die in de oudheid veelvuldig voorkwamen: een verhaal van een kind dat al vroeg wijs was: Mozes bij Flavius Josephus; Alexander de Grote bij Plutarchus, Apollonius van Tyana bij Philostratus, Flavius Josephus zelf bij Josephus.

Meijer zet het arme Nazaret af tegen het hellenistische Sepphoris (dat niet in de evangeliën voorkomt, omdat het niet zou passen bij het joodse beeld dat opgeroepen moest worden) en sluit zich aan bij Verhoeven die ook beweerde dat het heel goed mogelijk is dat Jozef werk vond in Sepphoris dat na een brand weer helemaal opgebouwd moest worden. In de evangeliën bestaat niet veel aandacht voor een nauwkeurig beeld van Jezus' familie; her en der wordt er wel gesproken over broers en zussen.

Het hoofdstuk eindigt met Johannes de Doper, een man die grote aantrekkingskracht uitoefende, tot woede van Herodes Antipas die daarin een groot gevaar zag dat dat tot een opstand zou leiden, zoals in Josephus verteld wordt en ook in de evangeliën. Dat is ook de reden dat hij volgens Josephus werd gedood. In de evangeliën wordt daarvoor een andere reden genoemd: zijn kritisch commentaar op Herodes Antipas. Het verschil tussen Josephus en de evangeliën zit daarin dat hij bij Josephus als een zelfstandig optreden charismatische prediker wordt voorgesteld, terwijl hij in de evangeliën steeds in relatie tot Jezus wordt geplaatst.

Begin van zijn openbare optreden

Meijer houdt het voor waarschijnlijk dat Jezus na de arrestatie van Johannes naar de woestijn is gevlucht ter bezinning, en dat hij na veertig dagen teruggekeerd is naar de bewoonde wereld van Galilea. Op zijn optreden werd verschillend gereageerd. De evangeliën suggereren dat er grote groepen op Jezus afkwamen, maar Josephus vertelt daar niet over. Hij kreeg ook volgelingen, zowel mannen als vrouwen, uit verschillende lagen van de bevolking. En er ontstond een kerngroep van twaalf, hoewel er sprake is van veertien intieme leerlingen. Met Petrus was er een speciale relatie, maar ook met 'de leerling van wie Jezus veel hield, en met Maria van Magdala. In de eeuwen daarna werd zij aangeduid als een steeds intiemere leerling van Jezus. De twee zouden zelfs een liefdesrelatie hebben gehad. Meijer houdt dat voor niet waarschijnlijk. Het past bij dergelijke leiders dat ze celibatair leven.

Jezus' werkwijze: wonderen en gelijkenissen

(1) Meijer houdt de wonderverhalen voor onbekommerde volksvertellingen die Jezus verheerlijken. Hij houdt ze diverse malen voor verhalen die later zijn bedacht om Jezus als de Zoon van God neer te zetten. Jezus is niet de enige wonderdoener in die tijd, er zijn er nog heel wat meer: Vespasianus met de genezing van een blinde man en iemand met een verlamde hand, Apollonius van Tyana met een groot aantal wonderen, waaronder de opwekking van een jonge vrouw, Asclepius in Epidaurus met een groot aantal wonderen, die gemeld worden door Pausanias. En dan zijn er ook nog andere joodse wonderdoeners zoals Honi/Onias (50 v.Chr.) en Hanina ben Dosa (1^e eeuw). Daarnaast worden er demo-

nenuitdrijvingen van Jezus gemeld, maar ook die zijn niet aan Jezus voorbehouden; zie Eleazar en Apollonius van Tyana. Het verschil is dat het bij de laatsten op zichzelf staande genezingen zijn, terwijl ze bij Jezus laten zien dat het koninkrijk van God nabij is.

(2) Meijer eindigt het hoofdstuk met een korte bespreking van Jezus' spreken in gelijkenissen, die ook uitbeelding zijn van het nabijkomen van Gods koninkrijk, gevolgd door een hoofdstuk waarin het gaat over de vraag hoe gevaarlijk Jezus nu eigenlijk is, voor de Romeinen en voor de Joden. Jezus spreekt zodanig (voorzichtig) dat hij met zijn (enigszins abstracte) boodschap van het koninkrijk van God niet direct gevaarlijk is voor de Romeinen. Hij verschilt van andere predikers uit die tijd dat hij niet de weg van de gewapende strijd ging. Zijn visie op het nieuwe rijk op aarde was niet gebaseerd op haat, wrok en geweld, maar berustte op compassie en liefde, zelfs voor de vijanden en op vrede. Bij de orthodoxe Joden ontstond er wrevel over zijn naleven van de Tora, i.h.b. van de sabbat. Hij wilde de wet niet afschaffen, hoewel het daar soms misschien wel op leek, maar hij wilde de wet vervullen. Hij presenteerde zich als een nieuwe Mozes. Hij vraagt meer dan naleving van de wet, hij vraagt om totale overgave aan de wil van God.

Het begin van het einde

Jezus heeft zijn boodschap lang herhaald, maar op een gegeven moment is er een ommekeer gekomen, in de zin dat de menigte hem koning wilde maken. Hij gaat nu ook andere dingen zeggen. Hij heeft het over verdeeldheid en het zwaard (Mat. 1,34; Luc. 12,51; 22,36), gevolg van zijn leerling Simon de Zeloot? En Meijer vermoedt dat Herodes Antipas hem nauwlettend in de gaten hield. En hij niet alleen, maar ook Pontius Pilatus als ook de Farizeeën en de Sadduceeën, de hogepriesters en de schriftgeleerden.

Glorie, fiasco en triomf

In het laatste hoofdstuk loopt Meijer alle gebeurtenissen van het passieverhaal langs, zich een enkele keer uitsprekend over het historisch gehalte. Hij begint met te zeggen dat Jezus uiteindelijk toch naar Jeruzalem ging, wetende dat zijn woorden daar voor nog grotere verdeeldheid zouden zorgen als ook wetende dat zijn tegenstanders op zijn ondergang uit waren. Hij ging naar Jeruzalem voor het joodse Paasfeest waar het rumoerig kon toegaan, omdat de bevrijding uit Egypte gevierd werd. Over de intocht, de tempelreiniging en de uitspraak over de herbouw van de tempel zegt Meijer dat niet is te zeggen of het om betrouwbare verhalen gaat. Meijer suggereert dat het verraad van Judas wel eens juist kan zijn: iemand die informatie levert over Jezus vanuit de 'inner circle', hoewel de reden om om hem te verraden wel eens zou kunnen zijn dat Judas er op die manier voor wilde zorgen dat niet de hele beweging opgepakt zou worden. Vervolgens loopt Meijer de verhalen langs van de laatste maaltijd, het geweld in de hof van Getsemane en Jezus in het huis van Kajafas, waar zij Jezus zelf op religieuze gronden beschuldigden, maar ook politiek redenen nodig hadden voor Pontius Pilatus. Het verslag over Barabbas, een *leistès* (= vrijheidsstrijder), moet met wantrouwen bekeken worden, meent Meijer, omdat het totaal niet past in het beeld dat Josephus en Philo van Pilatus geven: een toegeeflijke man, waar zij hem schetsen als een man die bekend staat om zijn vele wandaden.

Jezus stierf na een geseling een gruwelijke dood: de meest extreme vorm van de doodstraf (Cicero). Meijer schetst vervolgens een gruwelijk beeld hoe er gekruisigd werd en hoe dat veelvuldig in de oudheid gebeurde, onder alle volkeren, ook onder de Joden. Jezus' ontgoocheling moet groot zijn geweest: hij had het naderend koninkrijk beloofd, maar daar was niets van terecht gekomen. En dan zijn er nog tal van mensen om hem heen die hem belachelijk maken in aanwezigheid van een aantal vrouwen, terwijl zijn leerlingen schitteren in afwezigheid. Daarna vindt zijn begrafenis plaats door Jozef van Arimatea en Nicodemus. Hij kreeg een 'koninklijke begrafenis' in een uithoek van een olijfgaard niet ver van Golgota.

Er zijn amper sporen van Jezus te vinden: huis van Petrus in Kafarnaüm. Nog wel relikwieën: bordje met daarop de aanklacht, doek van Veronica, lijkwade van Turijn als voorbeeld hoe christenen de laatste uren van Jezus nog tastbaar proberen te maken.

Zijn boodschap is nieuw leven ingeblazen door een wonder: de opstanding. Hoe dat verhaal tot stand is gekomen, laat zich niet meer achterhalen, verhalen zijn na zijn dood sterker geworden. Evangelisten hebben voorzichtig gemanoeuvreed om dat verhaal geloofwaardig te maken: door te vertellen van verschijningen. Een verhalencyclus die begint bij het lege graf en vrouwen die daarnaartoe gingen, gevolgd door verhalen die vertellen van verschijningen aan de vrouwen, en later aan mannen als Petrus, de Emmaüsgangers en aan Thomas. Er ontstond een nieuwe, omgevormde Jezus. De kring werd steeds groter (zie 1 Kor. 15,3-8), onder wie als laatste Paulus, die eerst fel christenen buiten Jeruzalem vervolgde, maar een omslag meemaakte, die van het ene op het andere moment een ander mens van hem maakte. Hij heeft zich eerst een aantal jaren teruggetrokken, en wel om in Arabië een strategie voor de toekomst te overdenken. Hij zocht Petrus en kwam ook in aanraking met de broer van Jezus, Jacobus, die blijkbaar ook een omslag moet hebben gekend, want eerder werd verteld dat hij weinig vertrouwen had in zijn broer. Jacobus wist zich al snel een vooraanstaande positie te verwerven. Hij wist ook de voorstanders van besnijdenis van niet-Joden (Petrus) en tegenstanders (Paulus) bij elkaar te brengen (Hand. 15). Josephus vertelt over een situatie in 62 n.Chr. waarin Jezus de zoon van Ananias (met zijn profetie over de val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel, zie hierboven) was opgepakt, en enige maanden daarvoor Jacobus. De reden dat ook Jacobus is opgepakt, zou wel eens te maken kunnen hebben dat hij ook als een vals profeet werd gezien die ook net als zijn broer de ondergang van de stad aankondigde. Een zekere Ananus, net tot hogepriester benoemd, beschuldigde Jacobus dat hij de wet had overtreden en leverde hem uit om gestenigd te worden.

Vermoedelijk hielden joodse christenen zich nog vast aan de niet nader uitgewerkte denkbeelden van Jezus, maar ook anderen gingen zich met de inhoud van het geloof bemoeien. Paulus maakte van zijn nadeel: zijn onbekendheid met het aardse leven van Jezus, een voordeel. Hij ging niet in op zijn levensverhaal, maar alleen op zijn dood en opstanding, en vooral ook op de gedachte van zijn parousie, maar die gedachte wordt in het NT ook minder, in de zin dat teleurstelling ontstaat over het uitblijven van Jezus' wederkomst (2 Petr. 3,4).

Josephus en Jezus

Helemaal aan het slot komt Meijer terug op Josephus die zijn hele leven een gelovige jood is gebleven. Het mag opvallend heten dat hij in 'De Joodse Oorlog' waarin hij Pontius Pilatus uitgebreid beschrijft, niets over Jezus zegt. Blijkbaar heeft hij hem niet interessant genoeg gevonden, maar wellicht ook omdat de farizeeën waartoe hij heeft behoord, altijd denigrerend over Jezus hebben gesproken als ook omdat hij zo'n vernederende dood is gestorven. In het grotere geschiedwerk 'De Oude Geschiedenis van de Joden' schenkt hij wel aandacht aan Jezus, heel kort. In dat boek heeft hij meer aandacht voor het gedachtegoed van anderen. Schenkt hij nu wel aandacht aan Jezus, omdat hij ziet dat de christelijke gemeenschap (in Rome) steeds groter wordt? Van de evangeliën zal hij niet blij worden zijn, omdat de farizeeën daarin negatief naar voren komen. Hij zal zich als farizeeër met een theocratisch gedachtegoed en ook een omslag meegemaakt hebbend, bij Paulus meer op zijn gemak hebben gevoeld. Voor Meijer is dit Testimonium Flavianum bewijs dat Jezus echt heeft bestaan.

Evaluatie

(1) In nogal wat boeken over de historische Jezus ontbreekt een verhaal over de politieke, sociaaleconomische en religieuze situatie waarin Jezus' optreden gezien moet

worden. Dit boek kent dat probleem niet. Het is ook goed dat hij Flavius Josephus daarvoor inzet, omdat deze geschiedschrijver die tijd en situatie goed, hoewel gekleurd, kent. Al had ik het juister gevonden wanneer de historische Jezus neergezet moet worden, om Jezus' context ook vanuit andere, joodse bronnen, waaronder de Qumran-rollen, te belichten, zeker als het gaat om Jezus' prediking en leer.

(2) Wat ik gemist heb, is een kritisch onderzoek naar hoe Jezus zichzelf zag en hoe hij door anderen werd gezien, i.h.b. zou een onderzoek naar het messiasschap hier op zijn plaats zijn geweest, juist ook in die tijd waarin meer mensen zich profileerden als messias. Hoe verhoudt Jezus zich tot al deze andere messiaanse gestalten? Meijer geeft op die vraag nauwelijks antwoord.

(3) De twee delen van het boek blijven teveel naast elkaar staan; er bestaat te weinig interactie tussen de boeken van Josephus en de christelijke verhalen over Jezus.

(4) Meijer noemt een groot aantal bronnen waaruit hij zegt te zullen putten, maar het zijn toch vooral de evangeliën die hij bespreekt. Hij gebruikt de evangeliën kris kras door elkaar, vermengt ze en brengt een eigen rangschikking aan zonder zich daarvoor te verantwoorden.

(5) Meijer laat niet goed zien welke historische methoden hij gebruikt om de verschillende bronnen met elk een eigen soortgelijk gewicht te wegen en zich de vraag te stellen welk verhaal historisch het meest waarschijnlijk is. Historisch onderzoek is nog wel wat ingewikkelder dan in dit boek zichtbaar wordt. Het boek is nu net ietsjes te makkelijk geschreven.

(6) Meijer beziet de evangeliën voortdurend op hun historisch gehalte, terwijl hij eerder wel heeft aangegeven dat het met de evangeliën om geloofsgetuigenissen gaat. Hij zou dan ook eerst de vraag moeten beantwoorden wat de verhalen willen zeggen om zich vervolgens af te vragen op welke vraag dit verhaal een antwoord geeft, waarna hij het antwoord kan terugplaatsen in een mogelijk historische situatie.

(7) Historische kritiek klinkt vooral waar het gaat om de beginverhalen van de evangeliën als ook – hoe klassiek – de wonderen.

(8) Ik had Meijer graag ook uitgebreider gezien over de Jezusbeweging na Jezus' dood, zeker omdat in het boek Handelingen tal van Romeinse prefecten een rol spelen aan wie Meijer nu weinig tot geen aandacht besteedt.

(9) Het deel over Jezus eindigt nu vrij abrupt: met de mededeling dat men teleurgesteld is geraakt in het uitblijven van Jezus' parousie. Dat wekt de indruk dat de Jezusbeweging op een teleurstelling is uitgelopen, terwijl deze beweging in het Romeinse Rijk haar aanhang steeds groter ziet worden. Dat krijgt van Meijer geen verklaring.

(10) Ik had het juister gevonden, wanneer Meijer aan het slot alles op een rijtje had gezet, en zijn uiteindelijke beeld van de historische Jezus aan de lezer had gepresenteerd.

*Den Haag-Zuidwest
28 februari 2019*